

Marijana Senjak, psihologinja/psihoterapeutkinja

Psihološki aspekti reparacija – iskustva Ženskog suda

„*Želim da se počinitelju dogodi isto što i meni*“, riječi su preživjele ratno silovanje tijekom individualnog psihološkog rada. Ovo razumijemo kao njen poziv za ostvarivanjem pravde.

„*Želim da se počinitelju dogodi ono što zakon propisuje, bio bi poziv za ostvarivanjem pravde*“, riječi su suca Međunarodnog kaznenog suda na izjavu preživjele. Feministički pristup pravdi puno je širi od onoga što zakon propisuje. Pored kažnjavanja počinitelja, on znači i priznanje patnje i pretrpljene štete, obeštećenje i oporavak preživjelih. On treba povratiti povjerenje i uspostaviti nadu za pravedni mir.

Članice Inicijativnog odbora u sastavu: Majke Srebrenice i Fondacija Cure iz Sarajeva (Bosna i Hercegovina), Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima iz Kotora (Crna Gora), Centar za ženske studije i Centar za žene žrtve rata - ROSA, iz Zagreba (Hrvatska), Ženska mreža Kosova, Ženske studije i Žene u crnom iz Beograda, organizirale su Ženski sud – Feministički pristup pravdi u svibnju 2015. godine u Sarajevu. Na Ženskom sudu u Sarajevu javno je svjedočilo 36 svjedokinja iz svih zemalja bivše Jugoslavije. Žene su svjedočile o preživljenom genocidu, etničkom i militarističkom nasilju, rodno uvjetovanom nasilju uključujući ratna silovanja, ekonomskom nasilju uvjetovanom nepravednom ekonomskom pretvorbom kapitala. Ovo je prvi Ženski sud organiziran u Europi. Njegov rad se nastavlja u vidu „mini sudova“ organiziranih u pojedinim zemljama. Za nekoliko dana održati će se „mini sud“ u Ljubljani ne temu ženskog iskustva „izbrisanih“ u Sloveniji.

Ženski sudovi nastaju unutar civilnog društva i društvenih pokreta, pružaju prostor ženama ne samo da svjedoče o svakodnevnom iskustvu nepravde, već i da stvaraju nove koncepte pravde i mira.

Ženski sudovi su prostor za glasove žena, za svedočenja žena, ali i preuzimanje odgovornosti za pravdu, za orodnjavanje pravde, za kreiranje feminističkog modela pravde, podsticanja feminističke etike odgovornosti i brige, jačanja mreža solidarnosti, zajedničke izgradnje pravednog mira.

Za razliku od institucionalnog sustava koji se vodi *retributivnom pravdom* (sustavom kažnjavanja počinitelja kaznenog djela), ženski sudovi se bave *restorativnom pravdom* (obnavljajućom pravdom koja znači oporavak i iscjeljivanje pojedinaca i pojedinki i cijelog društva, kao i mijenjanjem uvjeta u društvu u kojem se desilo nasilje ili rat) kao i *distributivnom pravdom* (pravednom raspodjelom bogatstva i ravnopravnim pristupom svim resursima i uslugama jednog društva).

Ženski sudovi se, za razliku od institucionalnih, ne bave samo utvrđivanjem "objektivnih činjenica" između žrtve i počinitelja (i ne samo privatnih motiva počinitelja, kako se to radi u institucionalnom sudu), već ženski sud utvrđuje i društvenu stvarnost u kojoj se zločin dogodio. Također, utvrđivanje društvene stvarnosti temelji na jasnom vrijednosnom sustavu

vođenom idejom pravde koja će važiti za sve pripadnice i pripadnike jedne zajednice, a ne samo za određenu klasu, naciju, spol, itd.

Sastavni dio Ženskog suda bila su i svjedočenja u panelu o seksualnom nasilju u ratu „Žensko tijelo kao bojno polje.

Seksualno nasilje u ratu - *Žensko tijelo kao bojno polje*

Silovanje je napad na fizički, psihički i seksualni integritet i autonomiju žene i iako se odvija u sferi seksualnosti nije povezano sa seksualnošću. Izraz je zloupotrebe moći u najintimnijoj sferi integriteta, i ima za cilj zastrašiti i poniziti preživjelu. To je svjesni proces zastrašivanja kojim muškarci drže žene u stanju straha. Silovanje je ekstremni izraz neravnoteže moći koju imaju muškarci i žene u patrijarhalnom društvu.

Masovnost i težina zločina ratnog silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja u ratu kao i obrasci njihovog provođenja na prostoru bivše Jugoslavije upućuju na sistematsko korištenje zatočeništva, mučenja, seksualnog porobljavanja, seksualnog mučenja, ubijanja, protjerivanja, prisilnog rada, slanja žena preživjelih ratno silovanja kao taokinja između prvih linija fronta, prisiljavanja žena da u uvjetima zatočeništva, pod prisilom, seksualno zlostavljaju druge zatočenice, kao povezanih zločina. Ovim zločinima je stvarana i održavana prijetnja za život preživjelih, njihove djece i članova njihovih obitelji i zastrašivanje ciljano na protjerivanje iz mjesta njihovog boravka. Ratno silovanje je korišteno kao ratna strategija i instrument etničkog čišćenja sa elementima genocidnih namjera ostvarenih putem prisilnih trudnoća i posljedičnog utjecaja na reproduktivno zdravlje preživjelih prije svega u vidu poremećaja seksualnosti, steriliteta i sl.

Iz direktnog psihoterapijskog rada sa 150 žena preživjelih ratna silovanja u Bosni i Hercegovini i 10 žena preživjelih ratna silovanja u Hrvatskoj, temeljem odlučivanja o statusu žrtve seksualnog nasilja u ratu u 107 riješenih zahtijeva u prethodnom sazivu Povjerenstva za žrtve seksualnog nasilja u Hrvatskoj, kao i iz edukativnog rada sa savjetodavkama koje su pružale direktnu pomoć preživjelim ratna silovanja na Kosovu, vidljivi su najčešći obrasci: masovna silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja koji su se odvijali u organiziranim logorima, grupna i višestruka silovanja u okupiranim mjestima u kojima su žene i djevojke držane zatočene u privatnim kućama i stanovima, zasnivanje ropskog položaja i seksualnog porobljavanja u uvjetima zatočeništva u logoru ili kućnom pritvoru, dodatna javna poniženja ili ubojstva žena nakon izvršenog zločina ratnog silovanja.

Zahvaljujući ženama koje su javno govorile o preživljenom zločinu ratnog silovanja, kao i zalaganju feminističkih grupa u regiji i u svijetu, navedeni obrasci silovanja u ratu priznati su kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid. Analize odnosa moći i roda u izvršenju i procesuiranju ovih ratnih zločina trebale biti sljedeći koraci u razvoju feminističke pravde. Feministička analiza patrijarhalnog okvira zakonodavstva ukazuje na to da se radi o zločinima protiv žena, a ne o zločinima protiv apstraktne čovječnosti.

Kratkoročne i dugoročne posljedice preživljenog ratnog silovanja

Trauma seksualnog nasilja ostavlja ozbiljne kratkoročne i dugoročne posljedice na fizički, seksualni, psihološki, socijalni i radni identitet preživjele. Intenzivni strah, stalno iščekivanje opasnosti, prisilne slike i sjećanja, depresivne smetnje samo su neke od neposrednih posljedica preživljenog seksualnog nasilja. Fobične smetnje, poremećaji u sferi seksualnosti, psihosomatske smetnje, trajne promjene ličnosti zbog traumatizacije kao i narušena radna sposobnost preživjelih najizrazitije su dugoročne posljedice. One su često povezane sa organskim bolestima vezanim za dob preživjelih kao na primjer povišeni krvni pritisak, neurološke smetnje i sl. Grupu žena preživjelih ratna silovanja sa kojom je terapijski rad započeo dvadeset godina nakon izvršenja zločina, karakteriziraju i trajno narušeni obiteljski odnosi.

Uspostava terapijskih intervencija i zagovaračkog rada

Pionirski i inovativni rad na uspostavi psihoterapijskog tretmana za žene preživjele ratna silovanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, Kosovu i ostalim zemljama bivše Jugoslavije, započele su feminističke i druge ženske organizacije iz regije, slijedeći feminističko nasljeđe iz sedamdesetih u vidu sigurnih i autonomnih ženskih prostora i intervencija za žene ne čekajući neophodni odgovor društva i države. Često bez stručnog vođenja, dostupne literature i u ratnim okolnostima, preuzele smo odgovornost za uspostavu i dugoročno provođenje programa rehabilitacije za žene i djevojke preživjele ratna silovanja u našoj regiji. Iz direktnog iskustva u radu i feminističke literature znamo da je oporavak moguć i da ima svoje predvidljive faze kroz koje prolazi većina preživjelih. Neke od faza oporavka su: "prekinuti šutnju", "vjerovati da se to dogodilo", "suočiti se sa vlastitim sjećanjima i ranjivošću", "suočiti se sa svojom ljutnjom i usmjeriti je na počinitelja", „povezati se sa svojom duhovnošću“, “završiti posao i krenuti dalje”.

Liječeći posljedice, razvijamo stav da je potrebno djelovati i na uzroke seksualnog nasilja u ratu u cilju prevencije njegovog ponavljanja i uspostave sigurnosti i pravednog mira. U tom cilju kontinuirano provodimo edukacije stručnjaka i para-profesionalaca o posljedicama seksualnog nasilja u ratu u zemljama regije. Vjerujući u neophodnost pravednijih rješenja, radimo na priznanju patnje i ostvarivanju prava preživjelih ratna silovanja putem osmišljavanja i koordiniranja kampanje „Za dostojanstvo preživjelih“ uz čiju pomoć je 2006. priznat status civilnih žrtava rata preživjelim seksualno nasilje u Bosni i Hercegovini. Zagovaramo prava preživjelih seksualno nasilje u ratu u Hrvatskoj sudjelujući i kampanji „Žrtve su predugo čekale“ (2012. - 2014.).

Sveobuhvatni pristup u radu na oporavku od ratnih trauma

Sveobuhvatni pristup u radu na oporavku pojedinki/aca, grupa i zajednica od posljedica ratnih trauma **uključuje biološki i psihosocijalni pristup, ali i rad u području ljudskih prava,**

medija i umjetnosti. Kada se na međunarodnoj razini sagledavaju efekti rada na oporavku od posljedica ratnih trauma, uočava se da su najčešće primjenjivane psihosocijalne intervencije usmjerene na oporavak pojedinki/aca i grupa, a najmanje intervencije usmjerene na psihološki oporavak zajednica. Psihosocijalne intervencije usmjerene na rad na oporavku pojedinki/aca i grupa od posljedica ratnih trauma smatraju se „intervencijama u fazi neposredne opasnosti“, tako da psihosocijalni programi usmjereni na oporavak žena, djece, prognanika ili drugih ciljanih skupina od posljedica ratnih trauma najčešće završavaju s krajem rata ili neposredno poslije završetka rata. Međutim, posljedice ratnih trauma u obliku **dugoročnih simptoma kod pojedinki/aca, oštro polariziranih i zamijenjenih uloga muškaraca i žena, narušenih obiteljskih obrazaca, podijeljenih zajednica, razgrađenih struktura društva**, dugi niz godina ostaju prisutne u pogođenoj zajednici i trajno obilježavaju njen oporavak i razvoj, društvene i političke odnose. Latentni konflikti često imaju uzroke u nerazriješenim ratnim traumama i doprinose ponavljanju političkih i oružanih sukoba. Ratne traume nastaju u društvenom kontekstu; **za oporavak od posljedica ratnih trauma potrebne su intervencije na svim razinama društva.** Reparacija, kao jedan od mehanizama unutar koncepta tranzicijske pravde, predstavlja odgovor na teška, masovna i sistematska kršenja ljudskih prava u pravcu u otklanjanja posljedica zločina koji su počinjeni i stvaranja uvjeta za promoviranje mira i demokracije u cilju uspostavljanja vladavine prava i sprečavanja ponavljanja prošlosti, uključuje **rehabilitaciju žrtava ratnih zločina odnosno preživjelih ratne traume.**

Rezolucija Generalne skupštine UN-a „Osnovni principi i smjernice o pravu na pravni lijek i reparacije za žrtve teških kršenja ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava“, iz 2005. godine, utvrđuje pet osnovnih oblika reparacije: **kompencaciju** - odnosi se na materijalno zadovoljenje žrtava putem osiguravanja materijalnih naknada na osnovu zakona i putem pokretanja kaznenih ili parničnih postupaka zbog pretrpljene materijalne odnosno nematerijalne štete; **restituciju** - odnosi se na povratak žrtava u situaciju koje je postojala prije početka kršenja ljudskih prava, puštanje na slobodu, osiguravanje građanskih prava i sloboda, povratak imovine, povratak u mjesta iz kojih su raseljene; **rehabilitaciju** - pružanje psihološke, medicinske i druge podrške zbog preživljenih ratnih trauma ili fizičkih povreda; **različite oblike zadovoljenja** - simbolične metode koje imaju za cilj umanjenje posljedica štete, rješavanje sudbine nestalih, razni oblici simboličkih reparacija poput isprike, podizanja memorijala, utvrđivanja činjenica o zločinima i slično; **garanciju neponavljanja** - odnosi se na postupke osiguranja kojima se garantira da se u budućnosti neće ponoviti kršenje prava kao što su demobilizacija, raspuštanje paravojnih formacija, uništavanje oružja, civilna kontrola nad službama i sl.

Kontinuitet nasilja

Nasilje nad ženama nije ekskluzivna i izopačena pojava koju muškarci pojedinci provode tokom ratnih djelovanja već ima svoje korijene u individualnom, strukturalnom i interpersonalnom nasilju u mirnodopsko vrijeme, koje se u periodima rata poprima ekstremne

manifestacije. *Posebna izvjestiteljica UN za nasilje nad ženama, njegove uzroke i posljedice* ovaj fenomen naziva “nasilje u kontinuitetu”.¹ Dakle da bismo u potpunosti razumjele seksualno nasilje nad ženama tijekom ratova na prostorima bivše Jugoslavije naše analize moraju uključiti i analizu nasilja i općenito položaj žena u periodima prije, tijekom i nakon rata.

Nakon 25 godina iskustva kojeg imamo u vezi sa preživljavanjem ratnog seksualnog nasilja i izostanka podrške društva prema osobama koje su preživjele ratni zločin seksualnog nasilja možemo govoriti o sljedećim bitnim pitanjima:

- Žene koje su preživjele seksualno nasilje u ratu i koje se odlučile svjedočiti, suočile su se sa nesenzitivnim pravnim okvirom, pravnim procedurama i pristupom koje nerijetko generiraju nove nepravde.
- Proces priznavanja prava na kompenzacije (kao sastavnog dijela reparacija) koji je još uvijek u tijeku, uglavnom je pred žene stavio niz novih administrativnih i proceduralnih prepreka, te ih je u nekim zemljama regije svrstao u osobe koje su ovisne o socijalnoj pomoći i izložene većem riziku od siromaštva.
- Ovakav pristup kompenzacijama, koje i pravno i stvarno spadaju u domenu socijalne zaštite, nije u skladu sa međunarodnim pravnim okvirom po kojem se kompenzacije dodjeljuju po osnovu masovnog kršenja ljudskih prava (odnosno pretrpljenog zločina). Ovakvim pristupom se također gubi sama svrha reparacija, a to je osiguravanje zadovoljštine za učinjenu nepravdu, te omogućuje državi da izbjegne preuzimanje odgovornosti što nije spriječila ratne zločine i zaštitila svoje građanke.
- Umjesto podrške i solidarnosti sa preživjelima društvo je spremnije stigmatizirati ih i u potpunosti ignorirati njihovu potrebu za suočavanjem sa zločinom počinjenim nad njima, kako putem krivičnog gonjenja počinitelaca, zdravstvenom njegom i ekonomskim osnaživanjem tako i putem kolektivnog organiziranja i zahtijevanja svojih prava.

Ostavština ove regije bit će prepoznavanje statusa civilnih žrtava rata preživjelim ratna silovanja u okviru zakona o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Korak naprijed ove regije jeste posebni zakon o pravima žrtava seksualnog nasilja u ratu u Hrvatskoj kojim se pored mjesečne novčane naknade propisuje i dostojanstven iznos jednokratne naknade i skida teret dokazivanja pretrpljenog seksualnog nasilja sa preživjelih, putem olakšanog pristupa davanja izjave pred stručnim povjerenstvom u prethodnom sazivu, bez utvrđivanja postotka oštećenja organizma. Nedavno je podnesen prijedlog za pokretanje postupka za ocjenu suglasnosti sa Ustavom, Zakona o pravima žrtava seksualnog nasilja za vrijeme oružane agresije na Republiku Hrvatsku s najvažnijim točkama vezanim za usku definiciju seksualnog nasilja u ratu koja nije sukladna međunarodnim standardima i zahtjev za prebivalištem/boravištem kao jednim od uvjeta za ostvarivanjem statusa. Ovo je također sukladno čl. 2. (mjere potpore svim žrtvama i priznanje svih žrtava) i čl. 10. (prava ne trebaju biti uvjetovana boravkom u zemlji) Direktive 2012/29/EU Europskog parlamenta i Vijeća o

¹ Vidjeti izvještaj Posebne izvjestiteljice za nasilje nad ženama, njegovim uzrocima i posljedicama A/HRC/17/26

uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 20017220/PUP.

U pogledu simboličkih reparacija, iskorak ove regije jeste i prvi oblik simboličke reparacije ženama preživjelim seksualno nasilje u ratu - spomenik Heroine rata u Prištini na Kosovu.

Naučene lekcije iz regije i preporuke za učinkovito korištenje UN politika

- Potrebna je ravnoteža globalnih i specifičnih UN politika u području suzbijanja i prevencije seksualnog nasilja u oružanim sukobima uz razumijevanje da se seksualno nasilje učestalo događa kada je ugrožena sigurnost društva oružanim sukobom, kada su razgrađene strukture društva, kada je oslabila uloga državnih institucija a time i mogućnost zaštite. Pored specifičnog pristupa vezanog za primjenu Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“ i rezolucija koje su je slijedile, u narednom programskom razdoblju potrebno je proširiti milenijumske razvojne ciljeve i dodati cilj: „oporavak pojedinki/aca, zajednica i društava od posljedica ratnih sukoba“, uz predviđanje potrebnih resursa.
- Potrebno je izbjeći kompeticiju u ostvarivanju prava između muškaraca i žena preživjelih seksualno nasilje proširujući pravni okvir i ugrađujući seksualno nasilje u širi okvir prava preživjelih mučenje i druge oblike surovog i nehumanog postupanja.
- Imajući u vidu dugoročne posljedice preživljenog ratnog silovanja i drugih ratnih trauma, potrebno je osigurati dugoročne integrirane, holističke, psihosocijalne i pravne servise, a ne samo kratkoročnu intervenciju u situaciji neposredne opasnosti.
- Pored „*Timova za brzi odgovor*“ koji rade na istraživanju i dokumentiranju slučaja, potrebno je usporedno uspostaviti i servise za psihosocijalnu i pravnu pomoć
- U sklopu britanske PSVI inicijative, u tijeku je izrada strateškog dokumenta „Principi za globalnu akciju – Prevencija i suzbijanje stigme povezane sa seksualnim nasiljem u sukobu - Ključne komponente koji će biti integriran u UN politike u ovom području.
- Strukturalni odgovor za suzbijanje seksualnog nasilja u oružanim sukobima i miru jeste jačanje politika rodne ravnopravnosti na svim razinama, u UN tijelima i institucijama.

I da radi nas samih i budućih generacija ponovimo zaključke feminističkih autorica od kojih smo učile: „*Silovanje se može izbrisati sa lica zemlje, ne samo kontrolirati ili izbjeći na individualnoj razini, ali pristup mora biti dugoročan i kooperativan i zahtijeva razumijevanje i dobru volju mnogih muškaraca kao i žena*“². Ženski sud za bivšu Jugoslaviju sigurno je zabilježio povijest ratnog silovanja. Sada ratnom silovanju i svakom obliku seksualnog nasilja u ratu, zajednici, obitelji i partnerskim odnosima moramo uskratiti budućnost.

² Brownmiller, Susan (1995.) *Protiv naše volje*. Zagreb: Zagorka.